
HUWELIJKSTROUW TOT DE DOOD ONS SCHEIDT

R. Bosch

In de periode 1945-1965 was het gezin de hoeksteen van de Nederlandse samenleving en werd het huwelijk gezien als een onverbreekbare verbintenis tussen man en vrouw. Bij de huwelijksvoltrekking beloofden de bruid en de bruidegom elkaar eeuwig trouw in voor- en tegenspoed. Alleen de dood kon hen van elkaar scheiden.

Deze normen en waarden werden niet alleen in de wetgeving vastgelegd en door het maatschappelijk werk uitgedragen, maar door de mensen in de samenleving van die tijd als vanzelfsprekend beschouwd.(1) Het was normaal om getrouwd te zijn en dit te blijven tot de dood scheiding bracht. Het echtscheidingspercentage in deze periode was laag in vergelijking met de periode na 1965. Circa 22 van de tienduizend huwelijken werden in de periode 1945-1965 door echtscheiding ontbonden. In 1974 bedroeg dit aantal 58. Dit was meer dan een verdubbeling.(2)

De vanzelfsprekendheid van het huwelijk als eeuwig durende verbintenis tussen man en vrouw in voor- en tegenspoed gold niet voor alle vrouwen in de jaren vijftig. Dit artikel is gebaseerd op interviews met zes vrouwen die in deze periode zijn gescheiden. Hun ervaringen staan centraal. Hoe zag voor hen de praktijk van echtscheiding eruit in een periode waarin het huwelijks- en gezinsideaal op velerlei terrein de boven-
toon voerde?

De huwelijksduur van de zes door mij geïnterviewde vrouwen verschilt nogal. Mevrouw A en mevrouw B, zoals ik ze hier zal noemen, zijn zeer kort getrouwd geweest: anderhalf en drie jaar. De andere vier vrouwen, C, D, E, en F zijn tussen de tien en 24 jaar de wettige echtgenoten van hun man geweest. Vier vrouwen scheidden eerst van tafel en bed van hun man. Bij alle vier werd naderhand een volledige scheiding uitgesproken. Alle zes vrouwen kregen kinderen; hun aantal varieert van één tot vijf. Drie vrouwen woonden in een klein dorp

en drie in een middelgrote stad. De helft was lid van een kerkelijk genootschap.

De wet

Er waren in de jaren vijftig twee manieren waarop een huwelijk kon worden ontbonden. De rechter kon een volledige scheiding uitspreken en hij kon beide echtgenoten van tafel en bed scheiden. Bij een scheiding van tafel en bed bleven de twee echtgenoten weliswaar niet meer bij elkaar in hetzelfde huis wonen, maar ze konden niet opnieuw met een andere man of vrouw in het huwelijk treden. Een scheiding van tafel en bed kon eenvoudiger verkregen worden dan een volledige scheiding.(3)

Tot 1974 waren er vier gronden waarop beide vormen van echtscheiding konden worden verkregen. Deze gronden waren: overspel, kwaadwillige verlating, veroordeling wegens misdrijf tot een gevangenisstraf van vier jaar of langer uitgesproken na het huwelijk en zware mishandeling. De meeste huwelijken werden om reden van schending van de huwelijks-trouw ontbonden.(4) Op grond van duurzame ontwrichting was echtscheiding niet mogelijk.

Een scheiding op grond van overspel werd in de praktijk niet zo eenvoudig verkregen. Vroeg een vrouw op deze grond een echtscheiding aan dan moest òf haar man dit bekennen, òf ze moest een bewijs waaruit het overspel van haar man bleek kunnen overleggen. Als bewijsmateriaal werden foto's of getuigenissen van anderen geaccepteerd, maar in de praktijk waren deze moeilijk te verkrijgen.(5) Schaduwpraktijken kwamen in de jaren vijftig dan ook veelvuldig voor. Als een bewijs niet lukte en degene die van overspel beticht werd weigerde te bekennen, dan ging de echtscheiding niet door. Om het probleem van de bekentenis of het bewijs te omzeilen kon de man of de vrouw, die de echtscheiding aandroeg, zelf een bekentenis van overspel afleggen. Deze praktijk is in de geschiedenis van de rechtspraak bekend geworden onder de naam van 'de grote leugen'.

De huwelijken van de zes vrouwen werden alle op grond van overspel ontbonden. In deze gezinnen speelden echter ook andere zaken als overmatig alcoholgebruik, sexueel misbruik, geldgebrek en kindermishandeling een rol. De schending van de huwelijkstrouw was slechts één van de redenen waarop de huwelijken strandden. Vijf van de zes echtgenoten pleegden overspel maar weigerden dit in eerste instantie te bekennen. Drie van hen wisten zo de scheiding jarenlang uit te stellen.

Een van de zes vrouwen, mevrouw B, maakte gebruik van 'de grote leugen' door zelf overspel te bekennen terwijl zij zich hier niet schuldig aan had gemaakt. Ze deed dit op aanraden van haar advocaat.

"Ik zei: 'Dan doe ik dat toch. Wat kan mij dat schelen. Ik weet zelf wat ik doe. Ik weet zelf dat ik aan die hele affaire onschuldig ben.' Ik heb mij voor honderd procent ingezet om het goed te krijgen maar dat lukte mij niet. En ik wilde niet mijn hele leven daaraan opofferen."

De andere vrouwen wachtten op een wettige scheiding tot hun man een bekentenis aflegde. Voor iets dat ze niet gedaan hadden, wilden ze ook niet de schuld op zich nemen. Bovendien kreeg degene die bekende in veel gevallen niet de kinderen toegewezen en verspeelde hij of zij het recht op alimentatie. Deze laatste straf trof mannen duidelijk minder dan vrouwen. Mannen hadden veelal een eigen inkomen.

Discussie

Geen van de instanties die met de problematiek rond de echtscheidingsrechtspraak in de periode 1945-1965 in aanraking kwamen, waren tevreden met de echtscheidingswet. Vooral 'de grote leugen' was velen een doorn in het oog. Er was echter een groot verschil van mening over de wijze waarop deze wet veranderd zou moeten worden. Een Gespreksgroep, ingesteld door het Ministerie van Justitie, de Nederlandse Gezinsraad, - een particuliere niet-zuilgebonden instelling - en de prof. B.M. Teldersstichting - het wetenschappelijk onderzoeksbureau van de VVD - brachten hierover rond 1960 een rapport uit. De Gezinsraad en de Gespreksgroep waren van mening dat echtscheiding te eenvoudig kon worden verkregen. De Gezinsraad stelde voor alle bestaande echtscheidingsgronden te vervangen door één nieuwe, namelijk de duurzame ontwrichting van het huwelijk. Een speciaal in te stellen huwelijksraad moest beoordelen of er inderdaad sprake was van duurzame ontwrichting.(6) De Gespreksgroep wilde geen toevoeging aan de bestaande echtscheidingsgronden. Echtscheiding moest mogelijk zijn als één van beide partijen dat wenste. De beoordeling werd ook hier overgelaten aan een huwelijksraad.(7) De Teldersstichting was van mening dat echtscheiding door de huidige wetgeving teveel bemoeilijkt werd en wilde aan de bestaande echtscheidingsgronden een vijfde toevoegen, namelijk de duurzame ontwrichting. In plaats van een huwelijksraad zouden zij de beoordeling aan de rechter over willen laten.
(8)

Sociale zekerheid

De weigering van de man overspel te bekennen was een van de redenen waarom de echtscheiding jaren op zich kon laten

wachten, maar een echtscheiding kon ook om financiële redenen worden uitgesteld. Gescheiden vrouwen waren in de periode 1945-1965 financieel afhankelijk van de alimentatie van hun man. Zij hadden bovendien niet zonder meer recht op financiële bijstand als de alimentatie niet toereikend was. Het sociale zekerheidssysteem breidde zich na de Tweede Wereldoorlog weliswaar enorm uit, maar de Algemene Bijstandswet trad pas in 1965 in werking.(9) Intussen waren de mogelijkheden voor een vrouw om een baan buitenshuis te vinden niet groot. Veel vrouwen hadden voor hun huwelijk geen opleiding gehad. Bovendien wilden lang niet alle werkgevers een gescheiden vrouw in dienst nemen.

Geen van de zes vrouwen heeft haar scheiding echter om financiële redenen uitgesteld. Alleen mevrouw E kreeg officieel alimentatie van haar man, maar in de praktijk moest ze later veel moeite doen om het geld ook daadwerkelijk van haar man te krijgen. Ze was hiertoe wel gedwongen omdat ze voor haar huwelijk haar moeder in de huishouding had geholpen en nooit enige opleiding had gehad. De overige vrouwen weigerden alimentatie. Ze dachten dat hun man dit toch niet zou betalen en ze hadden er geen zin in om hier telkens werk van te moeten maken. Mevrouw C en mevrouw F waren al gedurende hun huwelijk financieel onafhankelijk van hun man geweest. Mevrouw A en mevrouw B hadden voor hun trouwen een goede opleiding genoten en hadden hier na hun scheiding veel profijt van. Mevrouw A heeft voordat ze een baan vond ontelbare sollicitatiebrieven moeten schrijven. Telkens als men hoorde dat ze gescheiden was, werd ze afgewezen.

Woonruimte

Alle mannen van de zes vrouwen, met uitzondering van mevrouw B, die zelf overspel bekende, weigerden in eerste instantie hun ontrouw te bekennen. Hun huwelijk was juridisch gezien onontbindbaar en de vrouwen waren genoodzaakt bij hun man te blijven wonen. Want waar moesten ze heen? Als de scheiding niet door de rechtbank was uitgesproken, hadden de vrouwen geen recht op eigen woonruimte en waren hun mannen niet verplicht de voormalige echtelijke woning te verlaten.

Mevrouw A en mevrouw F liepen desondanks met hun kind(eren) bij hun man weg. Zij vonden tijdelijk onderdak bij hun ouders. Mevrouw F ging naar een advocaat, maar het duurde nog drie jaar voordat de wettige echtscheiding kon worden uitgesproken. Ondertussen ondervond ze de nodige huisvestingsproblemen. Mevrouw A en mevrouw F vroegen een scheiding aan nadat zij van hun echtgenoten waren weggelopen. Mevrouw C verliet haar echtgenoot niet, maar deed wel een aanvraag tot echtscheiding. In het echtscheidingsproces was het verplicht dat beide partijen zich door een advocaat lieten bijstaan.

Haar man weigerde een advocaat te nemen. Juridisch kon hij hiertoe niet worden gedwongen. Mevrouw C moest bij haar man blijven wonen. Acht(!) jaar later kon haar vader een huis voor haar kopen dat ze op naam van haar inmiddels meerderjarig geworden dochter liet zetten. Het was een spannende verhuizing. Haar man mocht van niets weten zodat hij de verhuizing niet tegen zou kunnen houden. Maar hoe laat je grote stukken huisraad ongemerkt het huis verlaten als je man ook nog eens zeer onregelmatig naar zijn werk gaat?

"Mijn man ging wel eens ergens heen en dan pakte ik gauw wat in en liet dit door mijn zoon in een oude kinderwagen naar het nieuwe huis brengen. Maar we waren op een gegeven moment al zo ver dat het wel wat kaal werd in huis. 'Ben je aan het verhuizen?', vroeg mijn man. Toen dacht hij: 'Zij gaat het weekend verhuizen', want, - hoe uitgeslapen je dan wordt - ik had de zondagse kleren van mijn kinderen laten hangen. De andere waren al wel weg. Hij ging overal even kijken. Er stonden ook nog pannen dus hij dacht: 'Oh, ze moet ook nog koken'. Ik dacht: 'Ja, je moest eens weten.' Uitgerekend op de dag dat ik wou gaan verhuizen, ging hij om zes uur de deur uit. Ik zei: 'Jongens eruit, want papa gaat naar zijn werk.' De bedden heb ik zo naar beneden gegooid. Met een fietskar zijn we verhuisd en om twaalf uur was het huis leeg. Om één uur kwam mijn man terug van zijn werk."

Mevrouw C schreef een brief naar de rechter waarin ze de rechtbank van haar verhuizing op de hoogte stelde. Drie weken later werd een officiële scheiding van tafel en bed uitgesproken. "Dat is het gekke; eerder kon het nooit, maar nu opeens wel."

Kinderen

De kinderen konden voor de vrouwen een belemmering en (later) juist een reden zijn omte gaan scheiden. Mevrouw A liet zich door haar man vernederen omdat ze voor alles de jeugd van haar kind niet wilde verknoeien. Later gaf haar kind de doorslag om toch te gaan scheiden. "Ja, als een kind opgroeit in iets wat niet harmonieus is dan kun je beter alleen zijn, daar ben ik van overtuigd." Mevrouw D ging niet weg als haar man niet uit zichzelf wegging. Haar ouders zeiden wel eens dat haar man haar dood nog eens zou worden. Mevrouw D: "Dan maar dood, dat is dan mijn tijd. Ik blijf mijn kinderen trouw." Ze kon wel met haar kinderen naar haar ouders toegaan, maar "(...) dan zou hij toch achter de kinderen en alles aanzitten en wat krijg je dan?" Zij was ook bang dat ze haar rechten op de kinderen zou verspelen als ze zelf weg-

*Een middel
tegen alle kwalen?*

ORDE EN EEN RUSTIGE, OPGEWekte SFEER IN HET GEZIN
ZIJN EEN REMEDIE TEGEN DE KWALEN VAN DEZE TIJD

liep. Haar man vertrok uiteindelijk, waarna ze naar een advocaat ging, maar hij kwam ook weer terug.

"Hij was stiekem het huis binnengeslopen en toen greep hij mij. Ik gilte en gelukkig kwam mijn dochter er aan. We hebben de advocaat ingeschakeld en die zei: 'U bent hier niet meer vertrouwd; U moet hier weg.' En toen mocht ik pas weggaan."

Onder politiebegeleiding ging ze samen met haar kinderen tijdelijk bij haar ouders wonen. Een wettige scheiding van tafel en bed kon toen wel worden uitgesproken. Eerder was dat niet mogelijk omdat, zoals mevrouw D zei er eigenlijk niets gebeurde. "De handen werden thuis gehouden. Mijn man weigerde overspel te bekennen." Pas toen haar man dat wel deed, werd de volledige scheiding een feit.

Maatschappelijk werk

Een vorm van maatschappelijk werk die zich speciaal richtte op de huwelijksproblemen waren de Bureau's voor Levens en Gezinsmoeilijkheden en de Bureau's voor Huwelijksaangelegenheden. Met behulp van psychologen en maatschappelijk werkers werd op professionele wijze hulp aan echtgenoten met huwelijksproblemen verleend. Door de professionalisering was de rol die het religieuze advies speelde steeds minder belangrijk geworden.(10)

Agnes Sommer maakte een case-studie van de houding tegenover de huwelijksproblemen van een Rooms-Katholiek Bureau voor Huwelijksaangelegenheden in de periode 1945-1965. In die tijd was de hulp van deze bureaus gericht op de instandhouding van het huwelijk.(11) Verder komt uit het onderzoek van Sommer naar voren dat tot het eind van de jaren vijftig de huwelijksmoeilijkheden door het Bureau op een lijn werden gesteld met sexuele problemen. Vrouwen moesten toegeven aan de sexuele eisen van hun man. Begin jaren zestig werd de echtelijke relatie ruimer gedefinieerd. Binnen het huwelijk was nu niet alleen sprake van een sexuele, maar ook van een persoonlijke relatie tussen man en vrouw. Vrouwen moesten werken aan deze persoonlijke relatie. Hun werd geadviseerd het gedrag van hun man op zowel sexueel als persoonlijk gebied als een karaktertrek te bezien en als zodanig te accepteren. De oorzaak van het gedrag van de echtgenoot lag volgens het bureau in zijn jeugd en dan met name in de relatie tot zijn moeder. Halverwege de jaren zestig begon het Bureau het huwelijk als een 'partnership' tussen man en vrouw te beschouwen. Ook aan mannen werden nu eisen gesteld. Als de huwelijkssituatie onhoudbaar werd, adviseerde het bureau echtscheiding.(12)

Alhoewel mevrouw E naar een Hervormd Bureau voor Levens- en Gezinsmoeilijkheden ging, bleken de door Sommer geconstateerde verschuivingen zich in grote lijnen ook hier voor te doen.(13) Voor haar was deze veranderde opstelling van het maatschappelijk werk doorslaggevend. In 1950 kreeg ze het advies haar kind, dat door haar man werd geslagen, zover mogelijk uit zijn buurt te houden. In 1964 kwam ze opnieuw bij een bureau voor huwelijksmoeilijkheden terecht.

"Hij (de psychiater, R.B.) stelde mij vragen over mijn man en vroeg mij hoe ik daarover dacht. Hij zei: 'Mevrouw, hoe lang wilt u dit nog in stand houden?' Ik zei: 'Ik ga d'r aan kapot'. Toen zei hij: 'Ga van die man af' Ik zei: 'Hoe moet dat dan, er is geen reden om te scheiden. Staat u achter mij als ik naar een advocaat ga?' De psychiater zei niets. Wat hij er achteraf aan gedaan heeft weet ik niet."

Niettemin voelde ze zich door het advies van de psychiater voldoende gesteund om een advocaat in te schakelen. Zij bleef evenwel nog steeds afhankelijk van de bekentenis van overspel van haar man. Uiteindelijk gaf deze mede door de invloed van zijn nieuwe vriendin toe.

Ideologie

Het huwelijk was omgeven met een waas van romantiek. Vrouwen trouwden uit liefde en verwachtten dat men elkaar trouw bleef tot de dood scheiding bracht. De liefde van de man uitte zich in deze periode in een andere vorm dan de liefde van de vrouw. De man uitte zijn liefde voor vrouw en gezin door de kost te verdienen. De vrouw legde al haar liefde in de verzorging van haar man en kinderen. Ze deed haar huishoudelijke taken met zeer veel toewijding, opofferingsgezindheid en aanpassingsvermogen. Zij was degene die het gezinsideaal, een harmonieuze eenheid van vader, moeder en kinderen tot stand moest brengen. Het gezin was de plaats waar de man na een dag van hard werken tot rust moest komen. Dit ideeënstelsel over de mannelijke en vrouwelijke taken in het huwelijk wordt door I. Weeda respectievelijk het arbeidsethos en het liefdesethos genoemd.(14)

Het voornaamste doel van het huwelijk was het krijgen van kinderen. Sexualiteit was gekoppeld aan het huwelijk en aan de voortplanting. Het verlangen naar kinderen werd gezien als de natuurlijke roeping van vrouwen. Veel vrouwen ervoeren het huisvrouw en moeder zijn ook als een levensvervulling en beleefden plezier aan het zorgen voor man en kinderen. Met de groeiende welvaart werd de taak van vrouwen verlicht. Onder

invloed van populair-wetenschappelijke boeken van o.a. de Amerikaanse kinderarts Dr. Spock werden vrouwen aangemoedigd kinderen naar eigen inzicht op te voeden. Vrouwen werd kortom geleerd te genieten van haar huisvrouw- en moederrol. (15)

De normen en waarden ten aanzien van het huwelijks- en gezinsleven wijzigden zich aan het begin van de jaren zestig. Een verandering die hierboven bij het maatschappelijk werk al werd geconstateerd. Aan de liefde tussen man en vrouw werden hogere eisen gesteld. Het zorgen voor elkaar was niet meer voldoende. In een goed huwelijk was er sprake van wederzijds begrip en gingen man en vrouw als kameraden met elkaar om.

Het huwelijksleven van de zes vrouwen

Mevrouw A:

"Trouwen was mijn ideaal. Je was iemand als je getrouwd was, daar ontleende je je status aan. Ik had enorme idealen in die tijd zoals: dat ik een goede moeder zou zijn en een goede vrouw voor de man en dat ik sfeer zou brengen, want ik houd erg van sfeer."

De andere vrouwen lieten zich in minder duidelijke bewoordingen over hun verwachtingen ten aanzien van het huwelijk uit. Alle zes gingen zij zich na hun huwelijksdag als vanzelfsprekend aan hun huishoudelijke taken wijden. En allemaal werden ze als vanzelfsprekend moeder.

Niet alle echtgenoten beantwoordden de verzorging van hun vrouw met hun zorg voor het gezinsinkomen zoals dat van hen in die tijd werd verwacht. Mevrouw C moest zelf de kost voor haar gezin verdienen, omdat haar man al na enkele huwelijksjaren het geld dat hij verdiende zeer onregelmatig of helemaal niet mee naar huis nam. In de gezinnen van mevrouw B, D en F hadden zowel de man als de vrouw de kostwinnaarsrol op zich genomen, maar bleef het huishouden het terrein van de laatste. Twee vrouwen hielpen mee in het bedrijf van hun man. Mevrouw D werkte op de boerderij, zij was dit van huis uit gewend. Van mevrouw B was het samen runnen van een bedrijfje altijd een ideaal geweest. Mevrouw F verdiende om een andere reden bij. Het inkomen van haar echtgenoot was niet toereikend om het gezin te onderhouden. Haar baan was vrij gemakkelijk te combineren met de verzorging van haar kinderen.

De samenwerking liep echter spaak. De man van mevrouw B openbaarde zich na de huwelijksluiting als een ware alcoholist. Hij was vaak niet in staat om te werken en bracht geen geld binnen. De mannen van mevrouw D en F zochten hun heil vaak bij andere vrouwen. Mevrouw D: "Hij kon beslist niet

zonder een vrouw. De eerste jaren waren goed, maar toen ging hij naar andere vrouwen toe en waarom? Omdat hij mij niet zoveel meer kon gebruiken (...) Eerlijk waar, dat mocht niet! (van de dokter, R.B.)" Mevrouw F stond volgens haar overal alleen voor. Haar man keek niet naar haar of de kinderen om. Vaak stond ze om twaalf uur 's nachts de luiers nog uit te spelen.

Mevrouw A en mevrouw E konden zich vol overgave op de huishoudelijke arbeid storten. Hun echtgenoten verzorgden het gezin in materieel opzicht goed. Maar de man van mevrouw A was vaak maandenlang niet thuis en zij voelde zich door hem ondergewaardeerd in de verzorging van het huishouden en haar hobby's. De man van mevrouw E maakte haar de opvoeding van haar kinderen erg moeilijk. Een van de kinderen werd door hem elke dag geslagen.

Vijf van de zes echtgenoten waren hun vrouw ontrouw. Voor de meeste vrouwen was dit echter niet de belangrijkste reden om te gaan scheiden. Het slaan van de kinderen of het ontbreken van aandacht voor hen of voor henzelf, het drankmisbruik of het sexuele misbruik werden door de vrouwen als hoofdredenen genoemd. Het overspel van de man werd aangegrepen om een scheiding mogelijk te maken. Mevrouw E:

"Mijn man werkte al een tijdje in O. en ik en mijn kinderen zouden daar ook naartoe verhuizen. Ik kreeg toen te horen dat hij een andere vrouw had. Ik dacht al een hele tijd: er is wat. Hij ontkende het. Ik zei toen tegen hem: 'Laat mij hier in A. zitten en dan ga jij maar in O. een nieuw leven beginnen.' Dat wou hij niet."

Ook voor de mannen van de andere vrouwen waren hun vriendinnen geen reden om te gaan scheiden. Blijkbaar waren hun wettige echtgenotes hun niet tot last en was het huwelijk voor hen goed genoeg om niet te worden ontbonden. De echtgenotes dachten daar anders over. Zij gingen alle zes naar een advocaat om een echtscheiding aan te vragen.

Het einde van het huwelijk

De vanzelfsprekendheid van het huwelijk als een eeuwigdurende belofte van trouw in voor en tegenspoed, die de ervaringen met het huwelijksleven van veel vrouwen uit de jaren vijftig kenmerkt, gaat niet op voor de zes vrouwen die hier ter sprake zijn geweest.(16) Verzetten zij zich door hun besluit tot echtscheiding tegen de gangbare normen en waarden? In hoeverre waren deze voor hen geen vanzelfsprekendheid? Kenmerken hun geschiedenissen zich door een wil tot verandering van de rol van de vrouw binnen het huwelijk?

Het beeld dat de zes vrouwen van hun huwelijk gaven was niet bepaald rooskleurig. Overspel was volgens de wet de belangrijkste grond voor echtscheiding, maar voor vijf van deze vrouwen niet. Allemaal konden ze de gedragingen van hun man niet langer als een karaktertrek accepteren. Aan hun opofferingsgezindheid en aanpassingsvermogen was een einde gekomen. Er was geen sprake van harmonie binnen het gezin en het zag er niet naar uit dat die zou komen. De rol van huisvrouw en moeder wilden ze graag goed vervullen, maar de mogelijkheden om hiervan te 'genieten' hadden ze niet. Met hun beslissing te gaan scheiden weigerden zij de rol van de zich eeuwig aanpassende en opofferende vrouw. Voor hen was deze norm niet vanzelfsprekend meer. Hiermee verzetten zij zich tegen de heersende normen en waarden over de positie van de vrouw in het huwelijk.

In het huwelijk van de zes vrouwen was meer sprake van geven dan van nemen. Zij weigerden nog langer te geven. Aan een gedeeld gevoelsleven en meer kameraadschappelijkheid, groeiende eisen in die tijd, kwamen de zes vrouwen in hun situatie niet toe. Hun ervaringen met het huwelijksleven zijn die met echtgenoten die vaak niet thuis waren, niet voor het gezinsinkomen zorgden, dronken en hun vrouw sexueel misbruikten. Dit gedrag van hun echtgenoten liet voor de zes vrouwen weinig ruimte over om een alternatief te ontwikkelen voor het traditionele huwelijk.

In de geschiedenissen van de zes vrouwen neemt de wil tot verandering van de rol van de vrouw binnen het huwelijk geen grote plaats in. Het zijn echter wel verhalen waarin vrouwen zoeken naar mogelijkheden voor een beter leven in een samenleving die hen hiertoe weinig ruimte bood. Het kostte hen soms letterlijk bloed, zweet en tranen maar het is hun gelukt een ongelukkig huwelijk te beëindigen. Allemaal hielden ze kinderen aan dat huwelijk over. Echtgenote bleven ze niet hun hele leven lang maar hun moederrol behielden ze.

NOTEN

1. M. Gastelaars, *Een geregeld leven. Sociologie en sociale politiek in Nederland 1925-1968*. (Amsterdam, 1985) 162.
2. CBS, *Echtscheidingen in Nederland 1900-1974*. (Den Haag, 1976).
3. G.T.J. Jongh, *Echtscheiding en het kind. Nieuwe denkbeelden voor juristen en leken*. (Amsterdam, 1946) 32.
4. *Ibidem*, 7.
5. Interview met Mevrouw F op 16-1-1986.
6. *Rapport over het Echtscheidingsvraagstuk uitgebracht door de Nederlandse Gezinsraad*. (Den Haag, 1962) 43.
7. *Verslag van de gespreksgroep ter bestudering van het vraagstuk van de echtscheiding*. (Den Haag, 1961) 17.

8. Geschriften van de Prof. Mr. B.M. Teldersstichting. **Echtscheiding**. (Den Haag, 1960) 122.
9. Gastelaars, **Een geregeld leven** 171.
10. A. Sommer, "Het Bureau", **Tijdschrift voor vrouwenstudies** (21, 1985) 72.
11. A. Sommer, "Huwelijksmoeilijkheden in de jaren vijftig en zestig", **Psychologie & Maatschappij** (22, 1983) 23.
12. **Ibidem**, 26,27.
13. C. Brinkgreve en M. Korzec, **Margriet weet raad. Gevoel, gedrag en moraal in Nederland 1938-1978**. (Antwerpen, 1978) 65. Ook in de adviesrubriek "Margriet weet raad" deed zich in de raadgevingen een verschuiving voor in de richting van een 'partnership'.
14. I. Weeda, **Over liefde gesproken. Dynamiek en dilemma in menselijke verhoudingen**. (Houten, 1986) 17.
15. Aldus aangehaald door S. Poldervaart, **Vrouwenstudies**, (Nijmegen, 1983) 197-198 uit: E. Wilson, **Only halfway to paradise. Women in Postwar Britain 1945-1968**. (Londen, 1980).
16. M. Grunell, "Vanzelfsprekendheid: scharnier tussen zelfbepaling en lot", **Lover** (3, 1986) 162-169. De vanzelfsprekendheid van het huwelijk en gezinsleven voor vrouwen uit de jaren vijftig nam Grunell als uitgangspunt voor haar interpretatie van het onderzoek dat ze deed naar het dagelijks leven van vrouwen in de jaren vijftig.